Autor:
Slavoljub Gacović

Naslov dela:
Razgraničenje naisopoliske (niške) i akviske (prahovske) regije s ubikacijom gradova iz VI veka

Izdavač:
Matična biblioteka "Svetozar Marković", Zaječar

Za izdavača:
Borivoje Đorđević

Recenzenti:
Maja Živić
Đoko Jovanović

Lektor:
Miroslava Stojanova

Tehnička obrada:
Milan Đurović

Korice:
Slavoljub Gacović
Milan Đurović

Štampa:
Štamparija "Kairos", Zaječar

Tiraž:
200 primeraka

SLAVOLJUB GACOVIĆ

RAZGRANIČENJE NAISOPOLISKE (NIŠKE) I AKVISKE (PRAHOVSKE) REGIJE S UBIKACIJOM GRADOVA IZ VI VEKA

MB "Svetozar Marković", Zaječar
1997.

SADRŽAJ

IZ RECENZIJE.. 4

UVODNA RAZMATRANJA... 6

UBIKACIJA KASTELA “U OKOLINI” NIŠA................................... 19

ALDANES.. 20

ARSATZA, ARSENA.. 21

BRARKEDON, BARACHTESTES.. 23

BERKADION.. 26

BURDOPES.. 28

GARKES... 29

GRANDETON.. 30

GROFFES.. 31

GURVIKON.. 32

DULIARES.. 34

CALLIS.. 35

CASTELLUM.. 36

KANDILAR.. 39

MUCIANICASTELLON... 40

NAISSOS, NAISOPOLIS…………………………………………….. 42

TIMIANA……………………………………………………………… 49

URBRIANA…………………………………………………………… 49

ZUSAMMENFASSUNG……………………………………………. 53

IZ RECENZIJE

Treba pozdraviti i podržati napore koje čini cenjeni kolega Gacović, da se prostor koji bi mogao biti granični prostor između dve značajne antičke regije čija su središta Naissus (Niš) i Aquis (Prahovo), više etimološki i arheološki istraži i razjasni. Nedovoljno rekognosciran još manje istraživan ovaj deo provincije Mezije sigurno krije mnoštvo dragocenih podataka koji bi doprineli rasvetljavanju ukupnog života u šestom veku na ovom prostoru.

Neobično je važna ova vrsta posla koji radi kolega Gacović, proučavajući Prokopija i druge antičke autore traži na terenu gradove, naselja, utvrde i puteve koji se pominju u izvorima, i čini napor da ih, oslanjajući se na jezička istraživanja i arheološka rekognosciranja što preciznije ubicira.

Iz dugogodišnjeg terenskog iskustva istraživanja na dunavskom limesu i u regiji Akvisa znam da su potvrđene mnoge tvrdnje antičkih autora, naročito tamo gde je bilo obimnijih arheoloških istraživanja i gde su pronađeni natpisi.

Sva razmatrnja kolege Gacovića ostaju hipotetična, kao što i sam autor kaže, do vremena kada arheološka istraživanja ne iznesu neoborive dokaze, kao što se to mnogo puta do sada dogodilo. Nažalost za ovu vrstu posla uvek je nedostajalo i sredstava i razumevanja, pa su ljudi, kakvima pripada i Slavoljub Gacović, svojom ogromnom ljubavlju i energijom, često o svom trošku, radili i rade ovakve poslove za opštu korist.

Ova prelepa zemlja prepuna je arheologije i istorije i vapi za istraživačima koji će generacijama koje dolaze što više približiti njenu dugačku i burnu prošlost, jer samo oni koji dobro poznaju svoju prošlost nisu osuđeni da ponavljaju greške.

Negotin, januar 1997. god. Đoko Jovanović, arheolog

Provincija Mezija (Moesia), od velikog značaja kako za Rimsku Imperiju tako i za njenu naslednicu Vizantiju, još uvek postavlja mnoštvo nepoznanica pred arheološku nauku... Granica ovih dveju provincija još uvek nije jasno određena.

Višegodišnji rad kolege Slavoljuba Gacovića na proučavanju kasnoantičkih odnosno ranovizantijskih izvora vezanih za ovaj prostor, kao i na terenskom rekognosciranju koje bi potvrdilo odnosno osporilo njihovu verodostojnost... svakako zavređuje pažnju kao pomoć i putokaz onima koji će se, verujem, u neka srećnija vremena, posvetiti sistematskom istraživanju ovog prebogatog prostora.

U Zaječaru, marta 1997. god. Maja Živić, arheolog

UVODNA RAZMATRANJA

Nekoliko godina nakon Batonovog ustanka u Panoniji i Dalmaciji, u vreme Tiberijevog dolaska na vlast, oko 14. godine n.e. rimske legije su pomerene na Dunav, a teritorija Dardanaca (*Δαρδανεῖς* /Polibije, Agatarhid, Nikola iz Damaska, Plutarh, Apijan i dr./, *Δαρδάνιοι* /Polibije, Strabon, Kasije Dion, Ceces i dr./ i *Dardani* /Salustije, Ciceron, Cezar, Livije, Pompej Trog, Justin i dr./)[1], Tribala (*Τριβαλλοι*)[2], Meza (*Μοισοί* - *Moesi* i *Μυσοι* - *Mysi*)[3], Besa (*Βησσοί*, *Βεσσοί*, *Bessus*)[4], Serda[5], Kavija (*Cavii*)[6], Remija[7], Timaha

[1] Etimologija ovoga imena objašnjava se pomoću albanske reči *dardhë* “kruška” < ie. *g’hordā* ili *g’herdā*, grč. *ἄχερδος* “divlja kruška”, odnosno *dardhán* “odgajivač krušaka”, “zemljoradnik”. U vezi s imenom Dardanaca svakako je i toponim Δαρδαπαρα. Vidi F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, ANUBIH, Djela, knj. XXX, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 1, Sarajevo, 1969, str. 101-208 sa bogatom literaturom i navedenim izvorima (nadalje: F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*...).

[2] Etimologija ovoga imena objašnjava se pomoću ilirske reči *tri-balle* “sa tri vrha, triglav”, tj. “narod koji je okrenut na tri strane” po Hahn-u, a po Tomaschek-u *tri-bala* moglo je značiti “veoma moćan, neizmeran” < ie. *bhel* : *bhal*-, grč. *φάλλος*, gaell. *ball* “penis, membrum”. Jokl smatra da je koren reči *trib*- nastao od ie. **trb*- “selo”, anglosaks. *Þorp*, nem. *Dorf*; lat. *trabs* “greda”, lit. *trobá* “zgrada” pa bi prema tome *Τριβ − αλλοι* trebalo da znači “Dorfler, Siedler, seljani”. Detschew reč *βαλλοι* dovodi u vezu s ie. *baulo* “sjajan, svetao”. Vidi F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*..., str. 11-68.

[3] Ovde ćemo izostaviti sekundarne oblike koji se javljaju u rimsko doba, a izvedeni su od imena provincije, kao *Moesiacus*, *Moesacus*, *Μύσιος*, *Μυσιακός* i dr. Vidi D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1957, 306-310; F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*..., str 299-333.

[4] Uporedi top. *Βεσίανα* u Dardaniji koji je, po Dečevu, možda u vezi s plemenom *Βεσσοί*, *Βησσοί*. Među njima je u IV veku propovedao Nikita iz Remeziane. U vezi s ovim plemenom uporedi ojk. *Besar* zabeleženo u

(*Timachi*)[8], Pikenza (*Pincenses*)[9], Trikornenza (*Tricornenses*), Skordiska (*Σκορδίσκοι*)[10] Celegera[11], Geta (*Getae*)[12] i drugih manje poznatih plemena[13] ušla je u okvire novoosnovane provincije Gornje Mezije (*Moesia Superior*). Ona je obuhvatala zapadnu Bugarsku do reke Cibrice (*Κέβρος*, *Κίαβρος* kod Ptolemeja)[14] i severnu

turskim popisnim defterima kao i ojk. *Besna (Besni Lug)*. Vidi F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*..., str 52, 56, 76, 78, 139, 142, 145, 162, 187-188, 221, 230, 231, 233, 269, 272-274, 313-315, 330.

5 Uporedi top. *Σαρδικῆς* - *Serdica* - *Σεγετική*, danas Sofija, u navedenom delu F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*..., str. 79, 128, 151, 152, 177, 192, 320, 321, 326.

6 Ilirsko pleme *Cavii* spominje se u Liv. 44, 30 i Plin. III, 143. Toponim *Vicus Cavadinus*, danas *Kavadarci* u Makedoniji, zabeležen je u nadgrobnom natpisu otkrivenom kod mesta Kavgalija kod Skopja. Vidi B. Josifovska, Živa antika 16, Skopje, 1966, str. 266.

7 Spominje se u Itin. Anton., 135,1 *Remisiana* ; Itin. Hier., 566,8 *mansio Romansiana*; Tab. Peut., *Romesiana* ; Hier. Synecd., 654,7 *Ῥεμεσιανά* ; Proc. IV, 4 (123,3) *ἐν χώρᾳ Ῥεμισιανισίᾳ*. Tomaschek, II, 2, 69 dovodi u vezu Remizijanu s imenom keltskog plemena *Ῥῆμοι*.

8 Plin. Geogr. IV, 41. kao i F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*..., str. 52, 332.

9 Ptol. III, 9, 2. Uporedi top. *Pincus* u oblasti Braničeva koji je za Holdera (II 1004) keltski i koji upućuje na ime *Pinci*, *-acus* u Galiji. Vidi F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*..., str. 282, nap. 299 i karta gde je zabeleženo keltsko pleme *Pincenses*.

10 F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*..., str. 209-333.

11 Plin. III, 249. sa njima možda ima veze i *mun*(*icipium*) *Cel*(...), posvedočen u natpisu iz Ivanjice. Vidi F. Papazoglu, *Le municipium Malvesatium et son territoire*, Živa Antika 7, Skopje, 1957, str. 114, nap. 1.

12 Plin. IV, 41.

13 Plin IV, 41. i Iul. Sol. 10,7. Plinije spomenuvši *Haemus* (Balkan planina) nastavlja "s one strane ove planine, prema Dunavu, (žive)... Aodi (*Aedi*), Skaugdi (*Scaugdae*), Klariji (*Clariaeque*) i, ispod ovih Areji Sarmati (*Arraei Sarmatae*), koje zovu i Areatima... ".Vidi F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena*..., str. 52, 332.

14 Ptol. Geogr. III 9, 3 - Cod. Urbanus 82 zabeležio je *Ciabrus fluuius*. *Κίαβρος*, *Κέβρος*, današnja Cibra može prema Georgijevu biti latinska ili tračka (dako-mezijska) reč, usporedivši je s imenom reke i grada *Κεβρήν* u

Makedoniju do linije koja je išla južno od Skopja (*Scupi*). Tada je bio uspostavljen i prvi odbrambeni sistem koji je pored limesa uključivao i obezbeđenje prolaza prema jugu, dolinom Morave (*Margus*)[15] i Timoka (*Timachus*)[16]. Linija utvrđenja (*castella*) u istočnoj Srbiji, od Prahova (*Aquis*) na severu, preko Ravne kod Knjaževca (*Timacum minus*), na Timoku, do Niša (*Naissus*, *Ναϊσσουπολις*)[17], pripada najstarijoj fazi sistema odbrane u Meziji.

U ovoj oblasti, pored navedenih utvrđenja, tu su i: *Singidunum*, nazvan od Kelta tako po dako-getskom plemenu Singa[18], *Margum*

Troadi, gde su takođe živeli Tračani i Mezi. On ovo ime objašnjava iz dako-mez. **kēbr*-(*a*)- < ie. *(*s*)*krē(i*)-*bhro-s* “bistar, jasan”.

[15] *Margus*, Plin. III, 149; *Margum fl.*, Tab. Peut.; *Βρόγγος* , Her. IV, 97; *Μάργος* i *Βάργος* , Strab. VII, 5, 12. Tomaschek, II, 2,94 veli da je grafija *Margus* keltska, da je *Βάργος* prelazni oblik između *Βρόγγος* i *Margus*. Spomenuli bismo još mišljenje C. Poghirc-a, LB, 6, 1963, 97 koji iznosi *Μάργος* - *Βάργος* - Morava od ie. **meregh*- “kvasiti, orositi, žuboriti”.

[16] Ime Timoka ,*Timachus* (Plin.), *Τίμακον* (Ptol.) izvodi se od ie. **tem*-$k^w\bar{a}^3$ “tamna voda”. Holder je smatrao ime keltskim, Tomaschek, Detschew, Georgiev tračkim, a Mayer ilirskim i upućuje na ime *Timavus* koje nosi reka na granici Istre i Venecije.

[17] Ovaj grad je dobio antičko ime po antičkom imenu reke Nišave koje je glasilo, prema opštem uverenju, iako nije nigde izričito posvedočeno, *Ναϊσσός* , *Navissus*. Holder i Tomašek dovodili su ovaj naziv u vezu s keltskim hidronimom *Nava* i *Navios*. Dečev i Georgiev smatraju ime tračkim i izvode ga od ie. *(*s*)*naw-īsjo*, staroind. *snauti* “kaplje, teče”, grč. *νᾶμα* “tok”, lat. *navís* “lađa, brod”, Majer ga smatra ilirskim.

[18] Dovođenje *Singi*- u vezu s indoevropskim korenom *singo* “beo” kao mišljenje M. Mirković navodi Ф. Барић, *Византијски Сингидунум*, Зборник радова Византолошког института САН III (1955), str. 11, nap. 49 dok Zgawer, *Kelti u Iliriku*, Vjesnik AHD LIII 22, smatra da je *Singi* preindoevropska reč, sa značenjem “mesto prema ušću reke”. Isti element *Singi* u nazivima naselja na dačkoj teritoriji (*Singidava*) kao i *Singidunum* govori, bez obzira na stvarno značenje, da je ona nekada označavala jedno pleme iz dako-getske grupe, naseljeno u Banatu i na ušću Save (upor. Ф. Папазоглу, Историјски часопис VIII, Београд, 1957, str. 307 i dalje). Naziv *Singidunum* su Kelti verovatno dali po plemenu, koje su ovde zatekli i koje je preživelo keltsku invaziju.

(današnja Dubravica kod Orašja na Dunavu)[19], *Viminacium* (st. Kostolac)[20], *Taliata* (Donji Milanovac)[21], *Horreum Margi* (Ćuprija), *Municipium Dardanorum* (Sočanica), *Ratiaria* (Arčar)[22], *Remesiana* (Bela Palanka), *Turres* (Pirot), *Ulpiana* (Gračanica), *Therenda* (Peć), *Scupi* (Skopje) i još mnoga manja naselja čija se imena ne spominju u pisanim izvorima.

Potpunije popise naselja na dunavskom limesu i sa čitave teritorije Gornje Mezije sa podacima o mećusobnim rastojanjima koji omogućuju (nažalost) ne uvek tačno ubiciranje, pružaju Itinerari, kao npr. *Tabula Peutingeriana*[23], *Itinerar Antonini*[24], *Anonimus Ravenatus* (VII vek), *Itinerarium Hierosolymitanum* (*Burdigalense* - 333. godine n.e.)[25], Hijeroklov *Sinecdemos* (oko 527. godine n.e.) i dr.

Treba naglasiti da se Antoninijev Itinerar i Poitengerijanova Tabla, koji sadrže najiscrpnije podatke, ne podudaraju uvek u rasporedu stanica i rastojanju među njima, pa se tačnost jednog ili drugog itinerara može utvrditi jedino na osnovu materijalnih ostataka naselja. U takvim slučajevima, kada treba preduzeti hodološka istraživanja na terenu, podaci na Poitengerijanovoj Tabli su se skoro u svim slučajevima pokazali manje pouzdanim.[26] Mi smo se zato koristili jednim izvorom iz VI veka, koji će nam mnogo bolje rasvetliti naselja na širem području istočne Srbije unazad XIV vekova.

Justinijanova (527 - 565) izgradnja u Iliriku i Podunavlju,

---

[19] M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd, 1968, str. 50-55 (nadalje: M. Mirković, *Rimski gradovi*...).

[20] M. Mirković, *Rimski gradovi*..., str.56-73.

[21] M. Mirković, *Rimski gradovi*..., str.108-109.

[22] M. Mirković, *Rimski gradovi*..., str.74-83.

[23] *Monumenta cartographica Iugoslaviae*, I, Античке карте (одабрао и приредио Гавро Шкриванић), Београд, 1974, str. 53; Зборник Константина Јиречека I, САН, Посебна издања, књ. CCCXXVI, Одељење друштвених наука, Нова серија, књ., 33, Београд, 1959, str. 183 (nadalje: Зборник Константина Јиречека I).

[24] Itinerarium Antonini, ed. Miller, Itineraria Romana LIV-LXVII; Зборник Константина Јиречека I, str. 183-184.

[25] Itinerarium Hierosolymitanum (Burdigalense), ed. Miller, Itineraria Romana LXVIII-LXX; Зборник Константина Јиречека I, str. 184-185.

[26] Археологијско-географска истраживања од Драгашевића, Гласник СУД, књ. XLV, str. 15-128.

nastala negde od 530 - 552. godine, zbog sve češćih i nezadrživih upada slovenskih i drugih plemena, opisana je u voluminoznom delu "O građevinama" (*De aedificiis*) vizantijskog istoričara, diplomate i pisca Prokopija iz Cezareje.[27]

Prokopijevo delo nastalo 554. godine, iz obzira prema Justinijanu, počinje opisom objekata koje je car podigao u svojoj rodnoj pokrajini Dardaniji.

Tako nakon kastela zvanog *Bederiana* (*τοῦ φρουρίου ... Βεδερίανα* - danas selo Boder), Prokopije navodi kastel *Taurisium* (*χωρίον Ταυρίσιον* - danas selo Taor), gde je rođen car Justinijan, u čijoj blizini je sagradio "divnu varoš" i nazvao je *Justiniana Prima* (*Ἰουστινιανή Πρῖμα* - danas nalazište Caričin Grad kod Lebana).[28] Nabrajajući u svom delu novopodignuta i obnovljena kastela (*τὸ φρούριον*) u novom i starome Epiru, Prokopije daje spisak 40 makedonskih kastela, zatim 8 novosagrađenih i 61 obnovljeni kastel u Dardaniji. Izgrađeno je ili obnovljeno u okolini grada Serdike 9, u okolini grada Kabetzo 17[29], u okolini nepoznatog grada (lakuna u naslovu) 27, u oblasti grada Germane (*Germene*) 7 kastela, u okolini grada Pauta (*Payta*) 5 kastela, u okolini grada Kaseta 5 kastela, u

---

[27] Rodio se krajem V ili početkom VI veka u palestinskoj Cezareji. Karijeru je počeo kao advokat, a 527. godine postaje pravni savetnik, odnosno sekretar vojskovođe Velizara, do 540. godine kada se sa opozvanim Velizarom vraća u Carigrad iz Italije. U Carigradu provodi vreme u literarnom radu sve do svoje smrti 565. godine. Značajnija njegova dela su: *Ἱπὲρ των πολέμων λόγοι - De bellis, Ἀνέκδοία - Historia arcana* i *Περι κτισμάτων - De aedificiis* kojim se ovde obilato koristimo. Vidi Vizantijski izvori I, str 17-21.

[28] Ђорђе Мано-Зиси, *Царичин Град - Justiniana Prima, Лесковац,* 1979, str. 5-87.

[29] Među kojima naziv kastela *Τουρρικουλα* (*Tur/r/ic/u/la*) > **търкл-* > *Trekljane* (1576), danas *Trèkljano,* selo u Bugarskoj, si. od Bosiljgrada. Vidi: А. Лома, *Језичка прошлост југоисточне Србије у светлу топономастике,* Зборник реферата са научног скупа (Нишка Бања, 17-20. 6. 1992) "*Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*", Филозофски факултет у Нишу, Институт за српски језик САНУ у Београду, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Ниш, 1994, str. 110 (nadalje: А. Лома, *Језичка прошлост југоисточне Србије...*)

okolini grada Naisusa (Naisopolis) 32 novosagrađena a 7 obnovljenih kastela, u Remezianskoj oblasti 30 kastela[30], dok u oblasti Akvisa spominje jednu novu tvrđavu po imenu *Timathochion - Timacum maius* (*Τιμαθοχιώμ*) i još 37 obnovljenih kastela *Petres* (*Πέτρες*), *Skulkoburgo* (*Σκουλκόβουργο*), *Bindimiola* (*Βινδιμίολα*), *Braiola* (*Βραίολα*), *Arganokili* (*Ἀργανόκιλι*), *Kastelonobo* (*Καστελλονοβο*), *Florentiana* (*Φλωρεντίανα*), *Romiliana* (*Ῥωμυλίανα*), *Septekasas* (*Σεπτέκασας*), *Argentares* (*Ἀργένταρες*), *Aurilijana* (*Αὐριλίανα*), *Gembero* (*Γέμβερο*), *Klemades* (*Κλέμαδες*), *Turibas* (*Τουρρίβας*), *Gribo* (*Γρίβο*), *Calaro* (*Χάλαρο*), *Tzutrato* (*Τζούτρατο*), *Mutzipara* (*Μουτζίπαρα*), *Stendas* (*Στένδας*), *Skaripara* (*Σκαρίπαρα*), *Odrizo* (*Οδρίουζο*), *Kipipene* (*Κιπίπενε*), *Trasiana* (*Τρασίανα*), *Potes* (*Πότες*), *Amulo* (*Ἄμουλο*), *Setlotes* (*Σέτλοτες*), *Timakiolon - Timacum minus* (*Τιμακίολον*), *Meridio* (*Μερίδιο*), *Meriopontede* (*Μεριοπόντεδε*), *Tredetetilius* (*Τρεδετετιλίους*), *Braiola* (*Βραίολα*), *Motreses* (*Μώτρεσες*), *Bikanobo* (*Βικάνοβο*), *Kuartiana* (*Κουαρτίανα*), *Iuliobalai* (*Ἰουλιόβαλλαι*), *Pontzas* (*Ποντζας*) i *Zanes* (*Ζάνες*).[31]

Zahvaljujući spisku utvrđenja u oblasti Akvisa (*ἐν χώρα Ἀκυενισίῳ = in regione Aqueniensi*) napisano je mnogo naučnih studija, ali se ne bi moglo reći da su time konačno određene južne granice ove oblasti.

Đ. Janković u svome delu[32] iznosi da oblast Akvisa predstavlja "jednu zaokruženu geografsku i prirodnu celinu", pa iznosi granice

---

[30] Među njima kastel *Στρόγγες* (*Strónges*) čiji se naziv objašnjava alb. *shtrungë* = rum. *strungă* "tor za mužu ovaca", ali nažalost bez ubikacije. Isto tako u oblasti Remeziane zabeležen je naziv kastela *Τόμες* (*Tomes*) koji je identifikovan sa srednjovekovnom tvrđavom *Tѣмьsko* (1404), danas *Temac*, kao i naziv kastela *Γραῖκος* (*Graîkos*) "čiji je moguć slovenski refleks ime sela Grькь u Pčinjskom pomeniku". Vidi: A. Лома, *Језичка прошлост југоисточне Србије...*, str. 110.

[31] *Византијски извори* I, str. 64-65; M. Mirkoviħ, *Rimski gradovi...*, str. 88.

[32] Ђ. Јанковић, *Подунавски области Аквиса у VI и почетком VII века*, Београд, 1981, str. 77-78 (nadalje: Ђ. Јанковић, *Подунавски области Акviса...*).

koje obuhvataju, “Obalu Dunava... od izlaza iz Đerdapa do obronaka venca Stare Planine. Na zapadu je oblast Akvisa bila zatvorena planinama istočne Srbije na pravcu Miroč - Deli Jovan - Kučaj - Rtanj, do Svrljiških planina, koje su je zatvarale sa juga. Istočnu granicu je činio venac Stare Planine i njeni obronci prema Dunavu. Zapadna i južna granica oblasti Akvisa ujedno je bila i granica Pribalne Dakije prema Prvoj Meziji i Središnjoj Dakiji”, zaključuje Đ. Janković i nastavlja: “U VI v. se oblast Akvisa na jugu graničila sa oblastima Naisusa i Remesijane”. Identično mišljenje, što se tiče južne granice oblasti Akvisa iznosi u svom delu M. Mirković: “Na jugu je oblast Akva dopirala u blizini Nišave”[33], dakle do samih kapija vrhovne vojne komande Mezije, koja je bila smeštena u Naisusu još od I veka n.e., kada je i sam odbrambeni sistem kastela na Timoku započet prema jugu, a na Dunavu, možemo to slobodno reći, bila samo *praesidia*.

Mogli bi tako izneti mnogo izrečenih pretpostavki u vezi sa južnom granicom *ἐν χώρα Ἄκυενισίω*, ali nažalost nije niko uspeo ozbiljno izvršiti ubikaciju makar jednog utvrđenja koji pripada oblasti Akvisa u njenom južnom delu, koja, podsetimo se, po M. Mirković ide do “u blizini Nišave”.

Svako ko je do danas pokušao da ubicira kastele u južnom delu Akviske regije, najčešće je završavao s neuspešnom ubikacijom kastela *Timathochion - Timacum maius* i *Timakiolon - Timacum minus*. Iznećemo ovde nekoliko dijametralno suprotnih mišljenja poznatih domaćih i stranih naučnika koji su se najčešće bavili ubikacijom ovih dvaju kastela na Timoku, pokušavajući i na ovaj način razgraničiti Akvisku i Naisopolisku oblast.

Pošto je novosagrađeni kastel *Timathochion* podignut u neposrednoj blizini ili na samim ruševinama nekog starijeg utvrđenja, pretpostavlja se da Prokopijevim kastelima *Timathochion* i *Timakiolon* odgovaraju *Timaco Maiori* i *Timaco Minori* iz Poitengerijanove Table (*Tab. Peut.* VII, 4), odnosno *Timagon* i *Thamacon* iz geografa Ravenatusa (*Geog. Rav.* 191, 11, 14).

Nužna posledica ovih razmimoilaženja jesu često sasvim različite i suprotne ubikacije dvaju pomenutih kastela. Tako *Timaco Minori (Timacum minus)*, odnosno *Timakiolon* kome po svoj prilici

[33] M. Mirković, *Rimski gradovi...*, str. 88.

odgovara *Timagon*[34], K. Jireček ubicira kod s. Niševca[35], Kanic kod Knjaževca (bivši Gurgusovac)[36], Miler ubicira kod "*Kinowa oppidum*", odnosno kod izvora Timoka[37], dok isti u drugom delu kod sela Vrbice[38], Pač i Vulić kod sela Ravne[39], da bi kasnije u drugom delu sam Vulić izvršio ubikaciju kod Ravne, ali sa rezervom.[40] Flus i Pač po drugi put, opet kod s. Ravne.[41] M. Mirković navodi "U slučaju da je kastel kod današnje Ravne..., morao bi se s obzirom na rastojanje od Niša identificirati sa stanicom *Timacum minus*. Kako međutim nema sigurnih arheoloških tragova... stanica *Timacum minus* se traži i na drugim mestima.".[42] Đ. Janković navodi: "Ravna je imala važnu ulogu jer se nalazila na raskrsnici. Prokopije je navodi u oblasti Akvisa pod imenom *Timatohion*.".[43]

Kako Tabula na relaciji *Naissus* - *Ratiaria* navodi sledeće stanice: *Naisso* - XXVII - *Timaco maiori* - X - *Timaco minori* - XXVII - *Combustica* - XXVII - *Ratiaria*, Kanic je pretpostavljao da je put od Naisusa prema Raciariji išao preko Niševca i planine Tresibabe i izbijao kod današnje Baranjice, u Trgovištu, gde on smešta *Timacum Minus*[44].

---

[34] M. Mirković, *Rimski gradovi...*, str. 90.

[35] K. J. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopol und die Balkanpässe*, Prag 1877, 162; K. Jireček, *Vojna cesta od Beograda za Carigrad...*, 162

[36] F. Kanitz, *Römische Studien in Serbian (Denksehriften der Phil. - hist. Kl. Akademie d. Wissenschaften philolog. - hist. Cl. XLI)*, Wien, 1892, 99-102

[37] C. Müller in ed. Ptolem. I 454

[38] C. Müller, Itineraria Romana, Römische Reisenwege an der Hand der Tabula Peutingeriana, Stuttgart 1916, 559.

[39] C. Patsch, GZM 11, Sarajevo 1899, 727; Н. Вулић, Споменик САН 38, Београд, 1900, 30-31

[40] Н. Вулић, Споменик САН 75, Београд, 1933, 42. sa rezervom.

[41] M. Fluss, RE 6, 1936, col. 1060-1062, 1242, s. v. Timacum minus et Timathochiom; Patsch, Donauraum 8 n. 1, 46 n. 6 et passim, sa podacima o ostaloj literaturi.

[42] M. Mirković, *Rimski gradovi...*, str. 89

[43] Ђ. Јанковић, *Подунавски области Аквиса...*, str. 25

[44] F. Kanitz, Römische Studien... 99-103. video je rimski građevinski materijal kod Niševca, kastel Svrljig grada, za koji on smatra da je izgrađen

Stanica *Timacum Maius* bi onda, po Kanicu, bila ubicirana kod današnjeg Niševca[45], kao i po Jirečeku[46] i Katančiću[47], dok Manert *Timacum Maius* ubicira kod Ipekira (s. Varoš).[48] Miler ovu stanicu traži kod sela Vrbice severno od Knjaževca[49], dok M. Mirković iznosi mišljenje da je "ležala kod današnjeg sela Rgošta"[50]. Flus[51], Marinov[52] i dr. ubicirali su ovu stanicu na mestu vojnog garnizona kod Knjaževca.

Uvidevši da se problem razgraničenja Akviske regije i Naisuske, odnosno Naisopoliske "oblasti", i sama ubikacija gradova na granici istih ne može rešavati na način na koji su to pokušavali ovde navedeni naučnici, mi smo najpre pokušali izvršiti ubikaciju gradova Naisopoliske "oblasti", i to uglavnom u onom njenom delu koji se graniči sa Akviskom regijom, te tako problem ubikacije *Timaco Maiori* i *Timaco Minori,* razume se, nestaje.

Zašto smo onda pristupili ubikaciji pojedinih kastela? Upravo zato jer verujemo da u tom brdsko-planinskom predelu ima većeg kontinuiteta stanovništva od antičkih vremena do poznog srednjeg veka, pa bi se, prema tome, i nazivi kastela bolje očuvali u ojkonimiji i toponimiji što se doista i potvrdilo na terenu gde su rekognoscirani

---

na rimskim osnovama, zatim kod Miljkovca, Ravne, **Trgovišta**, Žukovca, Crvenog Grada i dr.

[45] F. Kanitz, Römische Studien... 99-103. video je rimski građevinski materijal kod **Niševca**, kastel Svrljig grada, za koji on smatra da je izgrađen na rimskim osnovama, zatim kod Miljkovca, Ravne, Trgovišta, Žukovca, Crvenog Grada i dr.

[46] Зборник Константина Јиречека I, str. 162; K.J. Jireček, Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopol...,162

[47] Katančić, Orbis antiquus I 352

[48] Mannert, Geographie der Griechen und Roemer VII 100

[49] C. Miller, Itineraria Romana, Römische Raisenwege an der Hand der Tabula Peutingeriana, Stuttgart, 1916, 559

[50] M. Mirkoviħ, Rimski gradovi..., str. 90, *Timacum minus* odgovara po svoj prilici *Timagon* u Geografa iz Ravene i *Timakiolon* u Prokopija (Geogr. Rav. 191; Procop. De aedif. IV 4). Ako je taчno da se *Timacum minus* nalazio kod Ravne, onda bi *Timathohiom* identiчan verovatno sa *Timacum maius* leжao kod sela Rgoшta.

[51] Fluß, RE, 6, A, 1937, col. 1060, s. v. Tim. maius

[52] Велизар Ив. Велков, Градът в Тракия и Дакия през късната античност, София, 1959, str. 79

kasteli čije ćemo nazive nešto dalje navesti. Svakako, pored ovih kastela računali smo i na tragove davnašnjih hrišćana, crkava i drugog materijala, pa je sav trud urodio skraćenom verzijom obrađene problematike, koju smo mnogo šire obrazložili u posebnoj studiji (vidi napomenu 77).

Pored detaljnog poznavanja pisanih izvora, ponajviše Prokopijevog dela "*De aedificiis*", Tabule Poitengerijane i već obelodanjenih studija, preduzeli smo hodološka istraživanja, imajući uvek na umu mišljenje našeg uvaženog vizantologa F. Barišića, koji povodom različitih i suprotnih ubikacija *Timacum Minus-a* i *Timacum Maius-a* iznosi: "Svaka od ovih pretpostavki, koliko smo mogli proceniti, zasniva se na podjednako nesigurnim argumentima i stoga je teško prosuditi koja je relativno verovatnija. Kao jedino sigurno ostaje još uvek... samo to da su se *Timathochion* i *Timakiolon* nalazili u dolini Timoka (*in ripe Timacus flumen*), i to po svojoj prilici negde između Zaječara i Knjaževca, pošto je taj predeo još u starom veku bio jako naseljen. Konačna ubikacija ovih kastela, kao i rešenje drugih pitanja koja su s tim u vezi, mogu se očekivati jedino od arheološkog rekognosciranja timočke doline.".[53] Prevodeći Prokopijevo delo, povodom navođenja imena kastela u okolini grada Niša, F. Barišić lakunu koja postoji u tekstu ispunjava sa "*ὑπὸ πόλιν δὲ Ναϊσσονέα*"[54], a potom, pravdajući svoje mišljenje, iznosi "pošto se svi kasteli koji se na ovom spisku mogu identifikovati, nalaze u okolini Niša".[55]

Evo poimence i kastela koje je Justinijan u ovoj oblasti izgradio: *Kalbentia* (*Καλβεντία*), *Pharanores* (*Φαράνορες*), *Stranbasta* (*Στρανβάστα*), *Aldanes* (*Ἄλδανες*), *Barachtestes* (*Βαραχτέστες*), *Sarmates* (*Σάρματες*), *Arsena* (*Ἄρσενα*), *Brarkedon* (*Βράρκεδον*), *Eraria* (*Ἐραρία*), *Berkadion* (*Βερκάδιον*), *Sabiniribes*

[53] Византијски извори I, str. 64, nap. 149

[54] *ὑπὸ πόλιν* očigledno pokazuje da su kastela koja se nabrajaju stajala u određenoj zavisnosti od glavnog grada, odnosno nalazila su se na wegovoj gradskoj teritoriji (vidi: П. Петровић, Ниш у античко доба, Ниш, 1976, str. 111)

[55] Византијски извори I, str. 62; Kanitz, Römische Studien..., 74-80, je u ovoj oblasti rekognoscirao 18 kastela, od kojih sigurno mnogi pripadaju Justinijanovom vremenu.

(*Σαβινίριβες*), *Timiana* (*Τιμίανα*), *Kandilar* (*Κάνδιλαρ*), *Arsatza* (*Ἄρσατζα*), *Bikulea* (*Βικούλεα*), *Kastellion* (*Καστέλλιον*), *Groffes* (*Γρόφφες*), *Garkes* (*Γάρκες*), *Pistes* (*Πίστες*), *Dusmanes* (*Δούσμανες*), *Bratzista* (*Βράτζιστα*), *Olodoris* (*Ολόδοριϛ*), *Kassia* (*Κασσία*), *Grandeton* (*Γράνδετον*), *Urbriana* (*Οὐρβρίανα*), *Nogeto* (*Νώγετο*), *Gurvikon* (*Γούρβικον*), *Lautzones* (*Λαύτζονες*), *Duliares* (*Δουλίαρες*), *Mediana* (*Μεδίανα*), *Tiugkona* (*Τιούγκωνα*) i *Kastellion* (*Κασέλλιον*), a onda i onih koje je obnovio: *Erkula* (*Ἔρκουλα*), *Mutzianikastellon* (*Μουτζιανικάστελλον*), *Burdopes* (*Βούρδωπες*), *Kalis* (*Κάλις*), *Millareka* (*Μιλλάρεκα*), *Dedbera* (*Δέδβερα*) i *Hesdupara* (*Χεσδούπαρα*).[56]

Od 32 novosagrađena i 7 obnovljenih kastela, za koje bismo pre rekli da su stražare, a "za stražare su korišćene starije rimske kule, na kojima nisu vršeni veći građevinski zahvati"[57] pošto se, "mnogo njihovih tvrđava doista svodilo ... na jednu kulu ... a posada u njima beše sasvim malobrojna"[58], u okolini grada Niša uspeli smo ubicirati, s manjim ili većim uspehom, sledeće: *Aldanes, Arsatza, Arsena, Barachtestes, Berkadion, Brarkedon, Burdopes, Garkes, Grandeton, Groffes, Gurvikon, Duliares, Callis, Castellum, Kandilar, Mucianicastellon, Naissopolis, Naisso, Timiana, Urbriana* i drugi put *Castellum.*

Neka od ovih kastela za koje bismo pre rekli da su stražare, odnosno "starije rimske kule, na kojima nisu vršeni veći građevinski zahvati"[59], bila su u funkciji odbrane puteva po dubini rimskog limesa na Dunavu, a neka su bila u funkciji odbrane *metalla* koja su se nalazila pod ravanskim *vicus metalli*, poput onih kod Gradišta, Pričevca, Aldinca, Repušnice, Crnog Vrha, Kalne, Balta Berilovca, Orešca i Dejanovca o čemu više podataka nalazimo u radovima P. Petrovića[60], S. Dušanića[61], S. Jovanovića[62] i dr.

---

[56] Византијски извори I, str. 62-63.

[57] Ђ. Јанковић, Подунавски део области Аквиса..., str. 103.

[58] Византијски извори I, str. 66.

59 Ђ. Јанковић, Подунавски део области Аквиса..., str. 103.

[60] P. Petrović, Der römische bergbau in Ravna : archäeologische notizen (Ancient mining and metallurgy in southeast Europe, international symposium), Donji Milanovac, 1990, str. 195-202; P. Pertović, Dona Militaria, Старинар XLII, Beograd, 1991, str. 63-69.

UBIKACIJA KASTELA "U OKOLINI" NIŠA

[61] С. Душанић, Организација римског рударства у Норику, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији, Историјски гласник 1-2, Београд, 1980, str. 7-55; S. Dušanić Iz istorije rimskog rudarstva u Gornjoj Meziji, Arheološki Vestnik 28, Ljubljana, 1977, str. 163-179.

[62] С. Јовановић, О античком рударству на Старој планини, Гласник Скопског археолошког друштва 3, Београд, 1986, str. 195-200.

ALDANES. Naziv kastela *Aldanes* (*Ἄλδανες*) odrazio se u nazivu ojkonima koji je u turskim popisnim defterima zabeležen 1455. g. s grafijom Haldance, a 1560. g. s grafijom Haldince, u nahiji Timok. Danas je to selo Aldinac u knjaževačkoj opštini.[63]

Naziv ovog kastela potiče od germ. *ald* "star"[64], može biti dobiveno od germ. l.i. *Aldo* < *Ald*(*erm*)*ann* > *Aldea* u gradu Jaši i *Radiul Aldea* u Rumuniji, onda postoje i rum. l.i. *Ald*, *Alde, Aldea*, *Aldeş*, *Aldişor* i toponim *Magura Aldei*, u Srbiji top. *Aldabučinica*, *Aldinski Del* i ojkonim *Aldina Reka*, te hidronim *Aldinačka Reka*.[65] Sam naziv govori da je kastel mogao nastati još u III v. n.e., u vreme provale germanskih plemena na Balkan, i pored izričitog Prokopijevog svrstavanja kastela *Aldanes* u one novosagrađene.

Rekognosciranjem terena ubicirani su materijalni ostaci ovog kastela na mestu zvanom Gr'd'k (Gradak), na pola sata hoda od sela Aldinca uzvodno uz tzv. Levu Reku. Sa ruševina na tzv. Gradak pruža se prema severu obradivo zemljište, koje, po kazivanju meštana, ima naziv *Graskornjica* < Gra(d)skornjica < Gradska ornica.

Materijal je netesani kamen, utopljen u negašeni krečni malter. Kastel je verovatno sagrađen nakon provale Huna 540. godine, a nešto pre završetka Prokopijevog dela "*De aedificiis*" 554. godine.[66] Druge materijalne ostatatke nismo uspeli identifikovati.

Ispod samog oronima Gr'd'k, na levoj obali Leve Reke, na mestu zvanom Crkvište, nalaze se temelji ruševine, za koju meštani pretpostavljaju da je bila crkva - hram sv. Petke. U narodu i danas postoji verovanje da je crkva doletela iz grada na ovom mestu.[67] Građevina je ozidana bez oltara i postavljena na osi istok - zapad. Unutrašnja dužina ove građevine je 17 m., širina njene unutrašnjosti je

---

[63] Душанка Боянич-Лукач, Видин и видинският санджак..., str. 80, 108.

[64] Svetozar Georgijević, Balkanološke studije VII-VIII, Niš, 1985, str. 29 (nadalje: S. Georgijević, Balkanološke studije VII-VIII).

[65] С. Гацовић, Етимологија несловенских основа..., str. 91.

[66] Византијски извори I, str. 20.

[67] Радослав Љ. Павловић, "Како су код нас цркве летеле", (легенда и истина), Научно-популарни списи, књ. V, Одељење друштвених наука, knj. 3, САНУ, Београд, 1961, str. 1-25.

7 metara, dok su njeni zidovi široki oko 0.7 metara. Do ove građevine je voda dovedena zemljanim cevima sa obližnjeg izvora.

ARSATZA, ARSENA. Naziv kastela *Arsatza* (*Ἄρσατζα*) odrazio se u nazivu ojkonima Rsovac u aleksinačkoj opštini. Slog *Ars-* je po zakonu metateze likvida dalo najpre Ras kao u hidr. Raša < *Arsia,* u nazivu koji je mogao glasiti **Rasatza* odakle je disimilacijom *a - a > Ù - a* dobijen hipotetički oblik Rsatza. Slog *-tza* doživljen kao sufiks otpao je, a osnova je mogla doći u homonimiju s ličnim imenom *(H)rs* kome su u upotrebi za ojkonim pridodali slov. prid. suf. -ov + ac za mesto.

Još jedan kastel u "oblasti grada Naisopolisa" nosi naziv *Arsena* (*Ἄρσενα*), čiji je koren identičan sa prethodno navedenim, koji se odrazio u nazivu ojkonima Ražanj u istoimenoj opštini, čiji teren za sada nije rekognosciran.[68] Nazivi *Arsatza* i *Arsena* glasovno podsećaju na naziv kastela *Arsa* (*Ἄρσα*) u Dardaniji, koji Evans poistovećuje s imenom grada Ras (*Rascia* = Raška), danas Banja severno od Novog Pazara. Evans misli da je koren u nazivima ovih triju navedenih kastela tračkog porekla.[69] Kako u turskim popisnim defterima XV i XVI veka na području Sokobanje, Timoka i Svrljiga nalazimo dosta ojkonima[70] s osnovom *ras-*, skoro da smo prihvatili Evansovu tezu, ali keltska imena *Arsacius*, *Arsacus*, *Arsaius* i dr.[71] kao i hidr. Raša u Istri, koji se spominje još 1325. g., a koji je nastao prema učenom latinskom nazivu *Arsia,* nas razuveravaju. Na Apeninima je više puta potvrđen toponim *Arsia* "šuma", zatim na natpisima u Picenumu takođe se nailazi na reč *arsia*, onda u etrušćanskoumbrijskom *arsia* "sanctus, sveto". Nazivi naših kastela su bez sumnje preindoevropskog porekla, iz vremena diviniziranja reka i šuma.[72]

---

[68] Kastel *Arsena* Јиречек (Зборник Константина Јиречека I, str. 81) identifikuje s ojkonimom Ražanj, dok ga Kanitz (Römische Studien in Serbien, Wien, 1892, 73) ubicira kod današnjeg Pločnika, tj. u neposrednu blizinu kastela *Σάρματες*.

[69] A. J. Evans, Antiquarian Researches in Illyricum, Westminster, 1885, III, 54-55.

[70] С. Гацовић, Етимологија несловенских основа..., str. 92.

[71] F. Papazoglu, Srednjobalkanska plemena..., str. 195.

[72] P. Skok, Etimologijski rječnik... III, str. 111; IT, str. 51, nap. 3.

Rekognoscirajući teren, naišli smo na oronim *Latinski vr'*, na tromeđi sela Rsovca, Labukova i Radenkovca, a istočno nekih 1500 metara je oronim na kome se nalaze lokaliteti *Mali i Veliki Gr'd'c* (na vojnim topografskim kartama promera 1:25000 zabeleženi samo kao Gradac).

Na Malom Gradcu naišli smo na ostatke ranovizantijskih tegula i na sve strane razasutog vezivnog materijala, ali nismo sigurni, na osnovu konfiguracije terena, u dimenzije zidina ovog kastela. Reklo bi se da je na Velikom Gradcu bilo sazidano srednjevekovno utvrđenje, čije dimenzije nismo uspeli zabeležiti. Na južnoj strani, u podnožju Malog Gradca nalazi se izvor zvani Buk na levoj obali Bele reke koju meštani sela Labukova u njenom donjem toku nazivaju Labukovačka reka. Nekih 200 metara istočno od Malog i Velikog Gradca, u njihovom podnožju, u nimalo pristupačnoj klisuri, nalazi se jedna velika okapina, koju narod naziva Crkvište gde je verovatno još u vreme ranog hrišćanstva bila uređena isposnica. Severozapadno, nekih 500 metara, u podnožju Velikog Gradca, ubicirali smo jednobrodnu crkvu, koja je postavljena na osi istok-zapad. Crkva ima narteks, u koji se ulazi sa zapadne, severne i južne strane, naos i apsidu. Materijal je netesani kamen utopljen u negašeni krečni malter, prošaran kasnoantičkim tegulama, koje su prilikom izgradnje ovoga hrama verovatno donošene sa Malog Gradca, što govori da crkvu možemo datirati jedino u vreme izgradnje srednjovekovnog utvrđenja na Velikom Gradcu. Dužina ovoga hrama je 17.6 m., širina 8 m., debljina zidova je 0.7 m., a visina zidova do 1.5 metara. Meštani sela Rsovca i Labukova nazivaju je Spasovdan.

BRARKEDON, BARACHTESTES. Naziv kastela *Brarkedon* (*Βράρκεδον*) odrazio[73] se u korenu ojkonima koji je u turskom popisnom defteru zabeležen 1455. g. s grafijom Brakinova, u nahiju Svrljig.[74] Danas to selo ne postoji u Svrljiškoj opštini, ni kao toponim, pa se tako rekognosciranje terena u vezi s ovim kastelom nije moglo obaviti.

---

[73] Termin "odrazio se" može se zameniti s terminima "reflektovao se, odslikao se, preneo se".

[74] Душанка Боянич-Лукач, Видин и видинският санджак..., str., София, 1975, str. 78.

Koren u nazivu kastela *Brarkedon* odrazio se u korenu ojkonima Brakinova, koji je preindoevropski leksički relikt, i koji se nalazi u arb. *brak*, *bërak* "močvara". Može se pretpostaviti da je u arbanaški jezik stigao preko stgrč. *βραγος* "močvara", ali se ne može odbaciti srodnost s keltskim korenom *brag-* "bara, močvara" ili pak srodnost s galskim **bracum* od koga nastaje u XII v. stfran. *brai*, prov. i katal. *brac* "bara, močvara".[75] Posve je sigurno da se od osnove *Brark-* reduplikacijom *r-r* > *r-ø* dobija osnova ojkonima *Brak-* kojoj je pridodat složeni suf. -in + ova.

Makar da je sve što smo o semantici našeg kastela *Brarkedon*, odnosno ojkonima Brakinova rekli tačno, ne možemo to rekognosciranjem terena i potvrditi, budući da lokacija *castella*, odnosno ojkonima nije ubiciran.

Sve što smo izneli o korenu naziva *Brarkedon* - Brakinova, može se s većom verovatnoćom izneti o nazivu kastela *Barachtestes* (*Βαραχτέστες*), koga smo ubicirali na mestu zvanom Baranica, 6 km. jugoistočno od Knjaževca.[76] Na ovom lokalitetu poznati su ostaci materijalne kulture koji ukazuju na bogat crkveni život njenih građana tokom VI veka. Ovde je arheološki istražena crkva, poznata u nauci kao Baranica, datirana polovinom VI veka, a nešto niže prema Timoku nalaze se temelji kastela, po nama, *Barachtestes*-a.[77]

U nazivu kastela *Bratzista* (*Βράτζιστα*) "grčka 'beta' stoji za *b*, a ceo oblik je nastao slivanjem skraćenog zapisa na karti *Braçi sta<tio>* " stanica na rečnom rukavcu"; prvi član ove sintagme, vulgarnolatinski lokativ od reči *bracchium*, odrazio se u imenu sela

[75] P. Skok, Etimologijski rječnik, knj. I, Zagreb, 1971, str. 197 (nadalje: P. Skok, Etimologijski rječnik... I-IV).

[76] F. Kanitz, Römische Studien…, 102 gde smešta *Timacum minus*.

[77] Ђ. Бошковић, Белешке са путовања, Старинар VIII-IX, Београд, 1933-34., str. 281-282; Sukcesivan obilazak terena istone Srbije započeo sam još od jeseni 1985. godine, od kada i radim na dužnosti bibliotekara Zavičajnog odeljenja Matične biblioteke "Svetozar Marković" u Zaječaru, a i kao posdiplomac od 1985-1987 "Pomoćnih povjesnih znanosti" Filozofskog fakulteta u Zadru, sve do septembra 1995. godine, uglavnom o ličnom trošku. Sve te godine obilazio sam, uglavnom, sve lokalitete od kasnoantičkih do onih kasnoga srednjega veka, a s ciljem prikupljanja građe za studiju "Neka Hristos ostane ovde - hrišćanstvo na tlu istočne Srbije od IV do XVI veka", odakle ću u ovom radu izneti neka od svojih proučavanja.

Bračin (HYy v.) na Velikoj Moravi.[78] Rekognosciranje terena u ataru ojkonima Bračin još nije obavljeno.

BERKADION. Naziv kastela *Berkadion* (*Βερκάδιον*) odrazio se u nazivu ojkonima koji je u turskom popisnom defteru 1455. g. zabeležen s grafijom Berkovce, a 1560. g. s grafijom Pirkovce, u nahiji Svrljig.[79] Danas je to selo Pirkovac u svrljiškoj opštini.

Osnova naziva kastela je sintagma nastala od srlat. *berc* (rum. *berka*) "breg, glavica (brda), brežuljak"[80] i člana *-dion* (upor. ime grada *Δῖον* u Eubeji, na Atosu i u Makedoniji, u podnožju Olimpa[81]). Zbog homonimije prvog dela sintagme s ličnim imenom *Berk(o)*, pridodat je složeni slov. suf. -ovce, odakle u XV veku potiče grafija *Berkovce*, a u XVI veku *Pirkovce*. Danas selo Pirkovac.

Rekognosciranjem terena u ataru sela Pirkovca nismo ubicirali ostatke ovoga kastela. Jugoistočno od sela Pirkovca, nekih 1000 m., postoji manastir sv. Arhanđeo.

BURDOPES. Naziv kastela *Burdopes* (*Βούρδοπες*) odrazio se u nazivu ojkonima koji je u turskim popisnim defterima zabeležen 1455. i 1560. g. sa grafijom Burdin. To su danas sela Burdimo i Izvor u svrljiškoj opštini.[82]

Poznato je bezbroj toponima u istočnoj Srbiji s osnovom *burd-* i *bord-*, kao *Burdelj, Bordelj* iz kojih proističu oblici *Burdej, Bordej,* što na srp. i bug. u svojoj osnovi ima značenje "koliba". Osnova *burd-*, *bord-* u istom značenju nalazi se još u rum. *bordei*, *burđij* i *burđelj*, u mađ. *bordély* (Sikulci i Čango-Mađari) i kod erdeljskih Sasa. Ako se

---

[78] А.Лома, Језичка прошлост југоисточне Србије..., str. 112.

[79] Душанка Боянич-Лукач, Видин и видинският санджак..., София, 1975, 82, 136.

[80] Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae, Zagrabiae MCMLXIX, fasc. I, 115 (berc).

[81] V.I. Georgiev, Die thrakischen G□tternamen: Ein Beitrag zur Religion de Thraker, Balkansko Ezikoznanie XVIII 1, Sofia, 1975, 46.

[82] Душанка Боянич-Лукач, Видин и видинският санджак..., София, 1975, 82, 136; Душанка Бојанић, Фрагменти из збирног пописа видинског санџака из 1466. године, Мешовита грађа (Miscellanea) II, Историјски институт, Грађа, knj. 11, Београд, 1973, str. 161 (nadalje: Miscellanea II, 1466).

uzme da je rum. *bordei* (prema pluralu) identično s *bordel* na Sardiniji i stfran. *bordel* iz XII veka "nastamba", pozajmica od gotskog, a ne franačkog *bord-*, na Balkanu, a u bug. i srp. do danas ova osnova nema metateze likvida, onda je stvar rešena u korist romanskih jezika.[83]

U Remezianskoj regiji poznat je kastel *Burdomina* (*Βουρδόμινα*)[84], a u Galiji kastel *Burdigalense* "grad Gala", današnji grad Bordo u Francuskoj, zatim kastel u Trakiji kod Filipopolisa (današnji Plovdiv < trač. *Pulpudeva*) *Burdipara* (*Βουρδίπαρα*) ili *Burdipta* opet s osnovom *burd-* "grad, tvrđava".[85] Po svemu sudeći na dobrom smo putu da dokažemo kako je osnova *burd-* u nazivu kastela *Burdopes* isto što i osnova *burd-* u nazivu kastela *Burdigalense*, s osnovnim značenjem "grad, tvrđava", dok druga osnova *-opes* u našoj sintagmi dolazi od trač. *op, ap* "voda, potok, izvor"(upor. rum. *apă* "voda"). Na osnovu toga, kastel *Burdopes* trebalo bi da bude grad pored neke vode ili izvora.[86]

Rekognoscirajući teren u ataru sela Burdima, ubicirali smo ruševine omanjeg kvadratnog utvrđenja koje meštani nazivaju Crkvište. Dimenzije ovog malog utvrđenja-kule iznose, u spoljnom opsegu, 17 x 17 m. I pored relevantnih dokaza da ovo nije bila crkva, meštani ovu građevinu nazivaju "Martina crkva", po imenu neke baba Marte koja je, kažu, otkrila ovo "sveto" mesto. Materijal je netesani kamen, utopljen u negašeni krečni malter. Oko 500-600 metara jugoistočno od ovih ruševina nalazi se druga osnova naše sintagme, -*opes* "voda, močvara", u opsegu oko 150 x 60 metara.

Čak i da u ataru ovih sela nismo naišli na ruševine i močvaru, koji se nalaze u osnovi naziva kastela *Burdopes*, dovoljno je reći da na 2500 metara zapadno od s. Burdima postoji s. Izvor, a na sredokraći ovih sela nalazi se zaselak s nazivom Grci, što opet govori o znatnom kolektivnom istorijskom pamćenju.

[83] P. Skok, Etimologijski rječnik... I, str. 239
[84] Византијски извори I, str. 44
[85] Зборник К. Јиречека I, str. 80
[86] F. Papazoglu, Srednjobalkanska plemena..., str. 60; С. Гацовић, Етимологија несловенских основа..., str. 34, nap. 124

GARKES. Naziv kastela *Garkes* (*Γάρκες*) odrazio se u nazivu ojkonima Grkinja u opštini Gadžin Han i istog je korena i porekla kao Prokopijev kastel *Graîkos* (*Γραῖκος*) u Remezianskoj regiji, koji je izveden od imena predrimskih suseda u Epiru, *Graii* (*Γραῆς*, *Γραικοί*) i nenaglašenog suf. *-icus* (*-ικος*).[87] Posredno, ovoga su mišljenja Tomašek, Dečev i Mihajlov.[88]

Imenovanje kastela po etnicima bilo je u upotrebi od antičkih vremena, kao npr. *Besapara*, *Dalmates*, *Sarmates*, *Dardapara*, *Tayrision*, *Remisiana*, *Cavadinus*, *Iudaios*, *Singidunum*, *Serdica*, *Deuriás* itd. Rekognosciranje terena u ataru ojkonima Grkinja još nije obavljeno.

GRANDETON. Naziv kastela *Grandeton* (*Γράνδετον*) odrazio se u nazivu ojkonima koji je u turskim popisnim defterima zabeležen 1455. g. s grafijom Krenta, 1478/81. g. s grafijom Donja i Gornja Krenta i 1560. g. s grafijom Gorne i Dolne Kirente, u nahiji Svrljig. Danas je to selo Krenta u knjaževačkoj opštini.[89]

Naziv kastela potiče od lat. prideva *grandis* “velik, jak, znatan, znamenit, veličanstven”.[90] Dolaskom slovenskih plemena, na ovom prostoru došlo je do transformacije njegovog naziva *Grandeton* u današnji naziv Krenta. Transformaciju lat. *-g-* u slov. *-k-* imamo na primeru ojkonima Mokranje < *Ma*(*lum*) *gra*(*neum*), Kolan < *Gallanum*, l.i. Kaius < *Gaius*, Kiva < *Giva*, patronima Cheruasius < *Gervasius*, itd.[91] Latinsko *-a-* prešlo je u *-e-*, kao npr. litvanski hidr. *Albenta* > *Elbenta*, *Albis* > *Elba* i ojkonim *Alba Iulia* > *Belgrad* u Erdelju i *romanus* > *Remer*, dok je lat. *-d*(*e*)- - *t* > *t* - *t* > *ø* - *t*.[92]

---

87 P. Skok, Etimologijski rječnik... I, str. 612-613; A. Musić - N. Majnarić, Gramatika grčkoga jezika, dvanaesto izd., Zagreb, 1989, str. 1

88 F. Papazoglu, Srednjobalkanska plemena..., str. 191, 198

89 Душанка Боянич-Лукач, Видин и видсинският санджак..., str. 111, 207; Душанка Бојанић, Фрагменти опширног пописа видинског санджака из 1478/81. године, Мешовита грађа (Miscellanea) II, Историјски институт, Грађа, knj. 11, Београд, 1973, str. 136 (nadalje: Miscellanea II, 1478/81)

90 M. Divković, Latinsko-hrvatski rječnik, str. 455

91 С. Гацовић, Етимологија несловенских основа..., str. 43

92 С. Гацовић, Етимологија несловенских основа..., str. 17

Na mestu zvanom Gradište, na tromeđi sela Ž'lna, Ponora i Krente, rekognosciranjem terena nismo našli materijalne ostatke ovog kastela, jer je to danas obradivo zemljište. Meštani čija su imanja smeštena na ovom potezu kažu da prilikom dubljeg oranja vade manje kamene blokove i opeke velikog formata. Ništa nam od toga nije bilo pristupačno. Istočno od Gradišta nalazi se top. Manastirište, na kojem postoje temelji jedne omanje crkve čiji su zidovi očuvani u visini 0.5 m., gde su se meštani Krente i Ž'lna nekad okupljali na Petrovdan. Danas je to lokalitet u ataru sela Ž'lna.

GROFFES. Naziv kastela *Groffes* (*Γρόφφες*), koji u turskim popisnim defterima 1455.g. ima grafiju Kravje, a 1560.g. Gorne i Dolne Kravje, danas selo Kravlje u niškoj opštini[93], nastao je, u izgovoru Grka-Vizantinaca, od semantički poznate mediteranske (kelt.-ilir.) osnove *grava* "kamen"[94], koja je u više navrata potvrđena na ovom prostoru (upor. ojkonime Gorne Kravje, Gružavec, Kravun, Male Gorne Kravje i toponime Grov u opštini Knjaževac, *Cravul Voieli* i *Cravul Četăţî* u ataru sela Gradskova, *Crovu lu So̯are* u ataru s. Halova kao i Gravište u ataru sela Sikole i Trgovišta kod Knjaževca)[95], odakle je, sa naknadnom izmenom u govoru Slovena-Srba, došlo u XV i XVI veku do zabeleženih grafija Kravje (usled prelaza *g* > *k*, vidi napred pod odrednicom GRANDETON).

Usled pridodatog slov. prid. suf. -je[96] naziv bi trebalo prevesti kao "kamen + je", što je rekognosciranjem terena u ataru sela Kravlja doista i potvrđeno. Naime, južno nadomak sela Kravlja, na mestu zvanom *Kulina* (na vojnim topografskim kartama 1:25000 naziva se Grackulj < slov. grad' "kamen"[97], koji doista predstavlja jednu uzvišenu stenovitu površ), naišli smo na ruševine ranovizantijskog kastela. Ovde se naziru zidine s razbacanim tegulama, šutom i drugim

---

93 Душанка Боянич-Лукач, Видин и видсинският санджак..., str. 81, 150; С. Гацовић, Етимологија несловенских основа..., str. 26

94 P. Skok, Etimologijski rječnik... I, str. 609-610 (gravelja); III, str. 113 (Rava); С. Гацовић, Етимологија несловенских основа..., str. 19-20

95 С. Гацовић, Етимологија несловенских основа..., str. 19

96 P. Skok, Etimologijski rječnik... I, str. 765 (-je). Upor. Bučje, Brusje, Orašje itd.

97 P. Skok, Etimologijski rječnik... I, str. 604

pokretnim materijalom, izrazito prekrivenim, zidnim lišajem (*Xanthoria parietina)*, koji je poznati parazit napuštenih građevina.

GURVIKON. Naziv kastela *Gurvikon* (*Γούρβικον*) odrazio se u imenu poznatog srednjovekovnog grada *Kurvingrad*. Narod veruje da je izgrađen od ugarskoga kralja Matijaša Korvina, po kome je i dobio naziv. Prelazak *g* > *k* objasnili smo pod odrednicom GRANDETON.

Kurvingrad je lokalitet smešten 11 km. južno od Niša. Grad se nalazi na uzvišenju iznad Morave. Osnova grada je pravougaonog oblika, sa više kula, koje se delimično još drže, uz mestimično očuvane bedeme.

Za ovaj lokalitet Aleksandar Deroko, nemajući nameru da se bavi ubikacijom Prokopijevog kastela *Gurvikon*, kaže sledeće: "Kurvin grad je verovatno bio još vizantijsko utvrđenje pred Nišem. Pod brdom na kome je grad ima ostataka većeg antičkog naselja".[98] Upravo je na 400 m. od tog lokaliteta Đ. Bošković rekognoscirao Crkvište ozidano od netesanog kamena čiji je "patos u narteksu…bio od grubog mozaika dok je u ostalim delovima zgrade sastavljen od naizmenično položenih pločica razmera 20 x 20 cm., od belog mermera i zelenog mesnog kamena. U apsidu pobočne kapele uzidano je naknadno od cigala i lošeg maltera jedno uzvišenje koje imade u sredini prazninu u formi krsta razmera 100 x 100 cm… U patosu vide se i odlomci jedne ploče sa krstom koje potiče iz kakove starohrišćanske crkve…".[99]

DULIARES. Naziv kastela *Duliares* (*Δουλίαρες*), odrazio se u nazivu ojkonima koji je u turskim popisnim defterima zabeležen 1455. g. kao Đurince, a 1466. g. kao Durince, u nahiji Svrljig. Danas selo Đurinac u svrljiškoj opštini.[100]

---

[98] А. Дероко, Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији, Београд, 1950, str. 124

[99] Ђ. Бошковић, Белешке са путовања, Старинар, III serija, knj. X-XI, Београд 1935-36, str. 172-173

[100] Душанка Боянич-Лукач, Видин и видинският санджак..., str. 84; Miscellanea II, str. 64.

Naziv kastela *Duliares* je sintagma od grč. prid. *doylos* (*Δοῦλος*) "1. ropski, 2. podanik" i *ares* (*ἀρής*) "poguban". Tako je naziv kastela u svom osnovnom značenju "grad podanika".[101] Prvi deo sintagme, grč. prid. *doylos* sačuvao se, u turskom popisnom defteru 1455. g., u osnovi ojkonima Đurince, da bi u turskom popisnom defteru 1466. g. bila zabeležena grafija Durince. Obe grafije pretrpele su promenu lat. suglasnika *-l-* u suglasnik *-r-*, kao npr. lat. *gula* > rum. *gura*, *culastra* > *curasta* itd., pod uticajem izgovora vidinskih Vlaha, dok je inicijalno *-D-* prešlo u *-Đ-* kao na primer grč. *diabolos* (*διαβόλως*) "zlobno" > srp. đavo(l) itd. pod uticajem izgovora Slovena-Srba. Tako je nepoznata reč grčkog porekla *doylos,* u viševekovnoj upotrebi od strane romanskog i slovenskog življa došla u homonimiju sa njima prepoznatljivim patronimom Đura, kome je pridodat produktivni suf. -in + -ce, odakle naziv ojkonima Đurince, kasnije Đurinac.

Rekognosciranjem terena u ataru Đurinca nismo uspeli ubicirati ruševine koje bi ukazale na ranovizantijski kastel ili tome slično. Na mestu zvanom Crkvište ubicirali smo crkvu Sv. Petke Rusalijske na osi istok-zapad. Građevina je troapsidalna, s naosom koji u sastavu bočnih zidova ima dva pilastra, preko kojih su sigurno bile postavljene noseće grede krovne konstrukcije, pa je tako naos imao vizuelni efekat trobrodne crkve, što pokazuju i pilastri u unutrašnjem delu čeonog zida. Unutrašnja dužina hrama sa centralnom apsidom je 11.5 m., širina 8 m., dok se visina zida održala do 0.8 metara. Materijal je netesani kamen utopljen u negašeni krečni malter. Ovaj hram ima slične karakteristike kao hram tzv. Borkova crkva II u Niševcu.

CALLIS. Naziv kastela *Callis* (*Καλλις*) odrazio se u nazivu ojkonima Kalna u knjaževačkoj opštini, ali se ne spominje u turskim popisnim defterima XV i XVI veka.

Naziv kastela potiče od lat. *callis* "uzani prolaz, usek, putanja, gorska staza"[102], što je doista potvrđeno i rekognosciranjem terena, pa je tim pre nepotrebno dovoditi u vezu danšnji ojkonim Kalna s brojnim toponimima slov. osnove *kal* "blato". Viševekovnim

---

[101] S. Senc, Grčko-hrvatski rječnik, reprint izdanje, Zagreb, 1988, str. 118, 226.

[102] M. Divković, Latinsko-hrvatski rječnik, str. 159.

kontinuitetom stanovništva na ovom prostoru došlo je do homonimije lat. *callis* "uzani prolaz" (upor. rum. *cale* "put", rum. *călător* "putnik, konjanik i termin za Vlahe u stsrp. K…LATOR ili naziv kala = *calle* kao uske ulice karakteristične za Dalmaciju, Istru i Mletke)[103] s tur. *cala* "tvrđava".

Na mestu zvanom Latinsko Kale (po nekima Tursko Kale) na oronimu iznad Kalne, naišli smo na ostatke zidina poligonalnog oblika, koherentne s konfiguracijom terena.[104] Naziv tvrđave Latinska ili Turska, govori nam o kontinuitetu življenja od ranovizantijskih do turskih vremena.

U podnožju samih ruševina kastela *Callis*-a, na desnoj obali Izvorske reke, nalazi se mesto zvano Banjica, gde su prilikom uređenja tog prostora meštani Kalne iskopali pitos sa ugljenisanim zrnevljem žitarica. Sa istočne strane ruševina kastela nalazi se mesto zvano Gradska ornica, dok u njenom podnožju postoje ruševine za koje meštani kažu da predstavljaju ostatke crkve sv. Petke, koju su oni u novije vreme ponovo ozidali betonskim blokovima na temeljima stare, pri čemu su, razume se, uništili i ono malo relevantnih tragova važnih za dimenzije i datovanje.

Uzani prolaz kojim ide put od Kalne prema Beloj Palanci, a koji je ujedno i jedini prolaz od antičkih vremena do danas u ovom kraju, usečen je između oronima Đonina Čuka i oronima na kome je bio ozidan kastel *Callis*, po čemu je, sasvim smo uvereni, dobio svoj naziv.

CASTELLUM. Naziv kastela *Castellum* (Κ*αστέλλιον*) potiče od lat. *castellum* "utvrda, tvrđava, kula, grad".[105] Naziv današnjeg sela Gradišta, u knjaževačkoj opštini, može biti slovenski kalk latinskog naziva navedenog kastela.

Rekognosciranjem terena na oronimu zvanom Grad, nekih 1000 metara južno od s. Gradišta ubicirali smo impozantne ostatke ovog

---

[103] P. Skok, Etimologijski rječnik... II, str. 19-20.

[104] Д. и М. Гарашанин, *Археолошка налазишта у Србији*, Београд, 1951, str. 205.

[105] Mirko Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb, reprint 1980, str. 170 (nadalje: M. Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*).

grada.[106] Njegovi bedemi očuvali su se u dužini od preko 100 metara (103.1 m.), njihova visina ide od 1.5 do 2.4 m., debljina je 1.2 m. dok se, očito, zid glavne kule održao u visini od 4.3 m., u dužini od 13.3 m., a širina mu je 1.7 m. Sa istočne strane Grada 250-300 m. udaljeno od njegovih zidova, nalazi se mesto zvano Crkvište, gde se o sv. Trojici narod okuplja na sabor. Ovaj hram je postavljen na osi istok - zapad, jednobrodna je građevina, sa očuvanim podom načinjenim od kasnoantičkih tegula. Njena dužina je 21 m., a širina 9 metara.[107]

KANDILAR. Naziv kastela *Kandilar* (*Κάνδιλαρ*) odrazio se u ojkonimu koji je u turskim popisnim defterima zabeležen 1455. g. s grafijom Kandalce, a 1560. g. s grafijom Kandilice, u nahiji Timok. Danas je to selo Kandalica u Knjaževačkoj opštini.[108]

Naziv ovog kastela može se uporediti sa nazivom kastela *Kandarai* (Κανδαραί) na gornjem Strimonu, u oblasti grada Germane (*Γέρμεννε*). Kod Tomašeka nalazimo makedonsku reč *kandaros anthraz* (*κάνδαρος ἄνϑραξ*) i *Kandaios* (*Κανδαῖος*) što je na ilirsko -peonskom isto što i bog Ares.[109] Dečev stavlja krst ispred naziva tvrđave *Kandilar*, uz objašnjenje da je to isto što i lat. *candelaber*.[110] Koristeħi se metodom uporedne lingvistike, a u vezi s imenom kastela *Kandilar* koji se nalazi "u okolini grada Naisopolisa" (*ὑπὸ πὸλιν δέ Ναϊσσονέα*), priklanjamo se mišljenju Dečeva i pri tom bismo dodali sledeće: može biti od lat. *candelabrum*, gde je lat. -*Ë*- dalo vulgarnolat. -*Î*- koje se može zameniti sa -*i*- kao u našem primeru, mada oblici sa -*i*- mogu biti i iz srednjegrčkog, odnosno vizantijskog, odakle je preuzeto u stcslov. kao *kanьdilь* “svetiljka, voštana sveća, svećnica”.[111] Prilikom rekognosciranja terena u ataru

---

[106] F. Kanitz, *Römische Studien*…, 102.

[107] Rekognosciranje ovog lokaliteta obavljeno je u proleće 1991. godine.

[108] Душанка Боянич-Лукач, Видин и видинският санджак..., str. 61, 121.

[109] Византијски извори I, str. 61; Славољуб Гацовић, Етимологија несловенских основа у ојконимији Видинског санџака XV и XVI века, Зајечар, 1993, str. 25-26, nap. 65 (nadalje: С. Гацовић, Етимологија несловенских основа...).

[110] F. Papazoglu, Srednjobalkanska plemena..., str. 197.

[111] P. Skok, Etimologijski rječnik... II, str. 33.

sela Kandalice, materijalne ostatke u vezi s kastelom Kandilar nismo uspeli identifikovati. I pored toga, ne treba sumnjati u lingvističku postojanost naziva na ovom užem prostoru u vremenu od XIV vekova. Uostalom, naziv nekadašnjeg kastela, odnosno sadašnjeg ojkonima, ne spominje se u izvorima drugde sem u oblasti grada Naisopolisa.

MUCIANICASTELLON. Naziv kastela *Mucianicastellon* (*Μουτζιανικάστελλον*) prepoznatljiv je kalk u ojkonimu Mučibaba u knjaževačkoj opštini, koji se ne spominje u turskim popisnim defterima.

Naziv ovog kastela upoređujemo s nazivom kastela *Mutzipara* (*Μουτζίπαρα*) u Akviskoj regiji, koji je zabeležen u turskom popisnom defteru 1560. g. kao selište Mučkovce, u nahiji Crna Reka.[112] Naziv ovog ojkonima nije se održao u toponimiji da bismo ga mogli ubicirati.

Naziv kastela *Mucianicastellon* je sintagma od iliro-trač. l.i. *Mucianus*[113] (< lat. *mucidus* “balav, lužinast") i lat. *castellum* "kula, tvrđavica, bedem, stan na brežuljku, utočište”.[114] Naziv sela Mučibaba (upor. l.i. *Mucibaba* < slov. muči-baba "*torque vetulum*" koje se javlja u dubrovačkim poveljama HyY veka[115]), u knjaževačkoj opštini, je kontinuanta naziva navedenog kastela. Prvi deo sintagme *Muči*- u ojkonimu Mučibaba potiče od iliro-trač. l.i. *Mucianus*, a drugi deo - baba[116] je kalk lat. *castellum*. Dokaz zato je naziv tvrđave *Baba Vida* "tvrđava Vidin" (Bugarska), naziv nekadašnje Hajduk Veljkove kule u Negotinu, *Baba Finka*[117] i lokalitet *Baba* "grad Orlovića Pavla", 10 km istočno od Paraćina.

---

[112] Душанка Боянич-Лукач, Видин и видинският санджак..., str.107.

[113] F. Papazoglu, Srednjobalkanska plemena..., str. 197.

[114] M. Divković, Latinsko-hrvatski rječnik, str. 170.

[115] Зборник Константина Јиречека II, САНУ, Посебна издања, knj. CCCLVI, Одељење друштвених наука, Нова серија, knj. 42, str. 311.

[116] Naziv kamena *baba*, *bebljak* (u pirotskom govoru) ili *bebek* (zapadna Bugarska) za igru.

[117] Stena *Babakaj* na Dunavu u Đerdapskoj klisuri, koja se do izgradnje hidro-elektrane Đerdap mogla videti prilikom niskog vodostaja, hibridni je kompozit od pers. *baba* “kamen, stena” koja je u našim primerima preuzela funkciju lat. *castellum* “tvrđava, kula” sagrađenog od kamena i tur. *kaya*

Materijal od koga je izgrađen kastel je netesani kamen utopljen u negašeni krečni malter. Unutrašnjost ove građevine je dimenzija 15 x 15 metara. Može se reći da je to bila kula na kakvom važnom putu u ranovizantijskom periodu. Meštani sela Mučibabe očistili su ovo nalazište na kome su poslagali kamenje u visini 0.5 metara. Tako poslagano kamenje je apsidalnog oblika sa istočne strane, zbog čega ovo mesto nazivaju Crkvište. Slučajeva da manje antičke i ranovizantijske kule i tvrđavice meštani nazivaju Crkvištima ima dosta u ovom kraju.[118]

NAISSOS, NAISOPOLIS. Nazivi kastela *Naissos* (*Νάϊσσος*)[119] i *Naisopolis* (*Ναϊσουπολις*)[120] koji su zabeleženi u Prokopijevim delima, *Bellum Gothicum* i *De aedificiis*, očito govore da je Prokopije hteo naglasiti postojanje kastela *Naissos* i grada *Naisopolis*. Njihovi nazivi odrazili su se u nazivima ojkonima, Niševac, koji je u turskim popisnim defterima zabeležen 1455. i 1478/81. s grafijom Niševce i 1560. s grafijom Nišovce[121] i sam grad Niš.

Pouzdana etimologija imena nije poznata, a mišljenja lingvista se međusobno razlikuju. Holderova pretpostavka zadržala se najduže. On je zastupao tezu da je ime grada keltsko, tj. da je oblik *Nāissus* nastao preko starijeg *Navissus*. Tomašek podupire ovu tezu činjenicom da se u dolini Dunava, Morave i Nišave nailazi na imena koja nose keltsko jezičko obeležje (*Singidunum*, *Taliata*, *Remesiana*, *Meldia* i dr.). Dečev zastupa mišljenje da je *Naissus* tračka reč, pošto je ime reke *Navissus* iz koga je izvedeno ime grada, nastalo sigurno pre keltske invazije. On objašnjava *Nāissus* pomoću indoevropskog

---

“hrid, stena, kamen”. Vidi P. Skok, Etimologijski rječnik... II, str. 15 (kaja) i A. Škaljić, Turcizmi u srp.-hrv. jeziku, Sarajevo, 1989, str. 383

118 Jedan od primera za to je da su donedavno na lokalitetu Magura, istočno od Sretne Romuliane (Felix Romuliana) žene palile sveće verujući da je otkriveni deo unutrašnjosti mauzoleja, apsidalnog izgleda, upravo apsida kakve starohrišćanske crkve.

119 Procop., Bell. Goth. II 40

120 Procop., De aedif. IV 1

121 Душанка Боянич-Лукач, Видин и видинският санджак..., str. 77,135; Miscellanea II, 1478/81, str. 126; С. Гацовић, Етимологија несловенских основа..., str. 27, nap. 82

korena *snau* "teći". Majer se opredeljuje za ilirsko poreklo imena *Nāissus*, i navodi podatak sa natpisa iz Drača, gde se kao kognomen uz jedno ilirsko ime javlja *Naissus*. Za ilirsku komponentu u imenu izjasnili su se Skok i Krečmer izvodeći *Nāissus* od starijeg *Navissius*, što bi odgovaralo rasprostranjenim ilirskim imenima na *-isium*, npr. *Tarvisium* i dr. Jokl navodi *Nāissus* kao primer za toponime sa ilirske teritorije, građene kao maloazijska - etrurska praindoevropska imena. Petrović u vezi sa svim što je do sada izneto, dodaje činjenicu da je u oblasti *Nāissusa* "dokumentovano vrlo rano prisustvo i Tračana i Ilira, ali i Kelta..., bilo da se radi o onomastici ili nazivima mesta - toponomastici...".[122]

Davne 1888. godine Rezler je, tumačeći fragmente Priskove istorije koji govore o *Nāissus*-u, izneo da se Nišava doista zvala *Danuba* i istog je korena od koga je i *Danubius*, od ie. *danu-* "struja, reka", premda nije isključena mogućnost i njegovog predindoevropskog porekla.[123]

Originalno i do sada najprihvatljivije rešenje u diskusiji o poreklu imena *Nāissus*, iznosi Loma. Prvo, on poput Rezlera, polazi od Priskovog naziva Nišave *Danuva*, koji potiče od ie. sintagme **dānus nāviā* "reka preko koje se prevozi čunom ili splavom" (upor. stiran. *dānuš naiviiā* "reka koja se prelazi plovilom")[124], a drugo što doprinosi diskusiji oko porekla imena *Nāissus* jeste njegova eventualna veza s toponimom *Nevlja* (stariji oblik *Navlja*)[125] u gornjem slivu Nišave.[126] U svetlu ovih činjenica, poznajući etno-jezičku situaciju u Podunavlju pre dolaska Rimljana, Loma ime *(*Dānus*) *Nāviā* "Nišava" pripisuje Keltima jer je "ie. dijalektizam *dānu-* "reka"

[122] П. Петровић, Ниш у античко доба, Ниш, 1976, str. 19-21

[123] Ibid., str. 21

[124] A.Loma, Osamnaest vekova u tri slova..., str. 7-26.

[125] Pridev *nāvio-* < praie **naHu̯io-* potvrđen je u indoiranskom i grčkom: stind. *nāvyá-* , mlav. *nāuu(a)iia-* , stpers. *nāvyā- f.* , grč. *nêïos*; izvodi se od prajezičke reči *náu* "plovilo, lađa" i dolazi u staroindijskom i staroiranskom prvenstveno kao oznaka reka koje se ne mogu gaziti (upor. u toharskom *A new* "splav"). Vidi: A. Loma, Osamnaest vekova u tri slova..., str. 14.

[126] Postoje zapravo dva sela, Gornja i Donja Nevlja, ji. od Pirota... Distinkcija Gornja - Donja uspostavljena je na osnovu položaja na tekućoj vodi, levoj pritoci Nišave. Vidi: A. Loma, Osamnest vekova u tri slova..., str. 12

osim indoiranskog, po svedočanstvu hidronimije postojao još jedino u starom keltskom jeziku ".[127]

Problem slov. *i* prema antičkom *ai* i slov. *š* prema antičkom *ss*, odnosno nastanak slov. *Niš* od antičkog *Nāissus*, Loma uz navođenje mnogih autora i novih činjenica, čini se, uspešno okončava.

Naziv grada Niša, pre nego što je zabeležen u Prokopijevom delu "*De aedificiis*" s grafijom *Naissopolis,* zabeležen je više puta u mnogim latinskim i grčkim izvorima, sa manje-više istim grafijama, *Naissus* bez dodatka *polis* "grad" u njegovom nazivu. Prokopije u svom delu "*Bellum Gothicum* II 40" navodi grafiju kastela *Naissus*, bez grč. dodatka *polis* zato da bi napravio distinkciju između kastela *Naissus* (s. Niševac < prid. *nišьv-ьskyj* zabeležen kod Stefana Prvovenčanog u delu Život Sv. Simeona, a docnije, 1279, preovlađuje oblik *pri jep/i/s/ko/pe niševьscemь,* odakle ojk. **Niševsci /sc. ljudje/* > Niševci, a potom današnji oblik Niševac) i *Naissopolis* (*Nyšь gradь*, upor. paralelu *Skьpьlь gradь*).[128]

---

[127] A. Loma, Osamnest vekova u tri slova..., str. 15

[128] A. Loma, Osamnaest vekova u tri slova..., str.17-18; Naime, valja pomenuti da je provincijski grad *Naiss(us)* = Niš zabeležen tokom vekova u pisanim istorijskim izvorima, kao npr. u *Itinerarum Antonini, Itinerarum Burdigalense* ili *Hierosolymitanum*, Prokopijev *De aedificiis* i *Bellum Gothicum, Descriptio totius mundi, Notitia Dignitatum, Codex Theodosianus, Codex Iustinianus,* u delima *Ammianus*-a *Marcellinus*-a, *Jordanes*-a, *Zosimus*-a, *Priscus*-a Stefana Vizantijskog, *Olimpiodor*-a, *Vanantius*-a s različitim grafijama, kao npr. *Naissus*, *Naisso*, *Nison, Nys*, *Nessum* itd., ali je samo Prokopije iz Cezareje negde sredinom VI veka zabeležio u svojim delima istovremeno dve grafije *Ναΐσσος* (*Procop.,Bell.Goth.*V 40) i *Ναΐσουπολις* (*Procop., De aedif.* IV 1) kao što je učinio s grafijama kastela *Θεοδώρα* i *Θεοδορούπολις* (*Procop., De aedif.* yY 6. 15, 18) iz oblasti Akvisa.
Ako pogledamo istoriju ovoga grada nepunih stotinak godina pre pojave Prokopijevih dela upoznaćemo, čini nam se, razloge zbog kojih je pisac morao praviti distinkciju ovih dveju grafija i kako ćemo još bolje videti grafija *Ναΐσσος* nipošto ne može biti skraćenica grafije *Ναΐσουπολις* kao što nije *Θεοδώρα* skraćenica od *Θεοδορούπολις*-a. Naime, poznati istoričar Amijan Marcelin zabeležio nam je u svom delu, da je grad *Naissus* bio "veoma bogat grad" (*copiosum oppidum*) koji je u svojoj dugoj istoriji bio *"više puta opsedan, ali da se nikada nije predao niti bio osvojen* (...

Ovaj pisac to isto čini kada nabraja kastela u Akviskoj regiji, u delu "*De aedificiis*", gde naspram kastela *Pontes* navodi kastel *Teodora* (*Θεοδώρα*) koji Justinijan nije obnovio jer je bio izložen napadima varvara na dačkoj, danas rumunskoj, strani, a u nastavku

---

circumcessum quidem aliquotiens numquam tamen excissam aut deditam...)".

Prva katastrofalna razaranja grad *Naissus* doživljava 441. godine po Marcelinovoj hronici, kada "*Hunski carevi sa hiljadama svojih vojnika provališe u Iliriku i opustošiše Naissum, Singidunum i mnoge druge gradove i utvrđenja u Iliriku*" (*Hunnorum reges numerosis suorum cum milibus Illyrici irruerunt Naisum, Singidunum aliasque civitates oppidaque Illyrici plurima exciderunt*), a onda, po žitiju sv.Hipatija 447. godine to isto učiniše Huni na čelu sa Atilom, te 471. godine Goti na čelu sa Tjudimerom sve dok ih Teodorih 488. godine ne odvede u Panoniju, a potom u Italiju protiv Odoakra.

Dobar deo stanovništva, za vreme pedesetak nesigurnih i pustolovnih godina je, verujemo, bežeći organizovano pred varvarima, uteklo u zbegovima po, tada šumovitim, klancima Svrljiških planina, kada su po svoj prilici podigli sebi naselje na ušću Svrljiškog Timoka i reke Belice severo-istočno od brda Kapilije, u podnožju litica na kojima je kasnije podignut srednjovekovni grad Svrljig, prozvavši ga *Ναϊσσος* po imenu grada odakle su ovamo pobegli.

Početkom VI veka, u vreme Anastazija I (513-518) kada je započeta intezivna delatnost na utvrđivanju balkanskih gradova utvrđeno je, zasigurno, i ovo naselje bivših stanovnika *Naiss(us)*-a zidinama čije ostatke danas razotkriva reka Belica i po koji tragač za izgubljenim blagom (Rekognosciranjem terena viđeni su ostaci zidina koji obiluju u kasnoantičkim i ranovizantijskim tegulama, dok su površinski nalazi sa ovog lokaliteta hronološki datirani u VI veku i poznijem vremenu; prilikom regulacije toka reke Belice pre 20-tak i više godina nađen je jedan lapidarni latinski natpis u nekoj prostoriji-kosturnici koji je naknadno prebačen u niški ili beogradski muzej, prema pričanju meštana sela Niševca). Sredinom VI veka, u vreme Justinijana I (527-565) kada su preduzeti opsežni radovi na obnovi grada *Naiss(us)*-a i izgradnji četrdesetak novih kastela u njegovoj oblasti Prokopije je prilikom navođenja imena tih kastela imao dobar razlog za distinkciju u nazivu novosazidanog kastela, kome su, njegovi stanovnici nadenuli ime *Ναϊσσος* kao utehu na nikad prežaljeni napušteni grad na Nišavi, i obnovljenih zidina starog grada koga je, da bi ga izdvojilo od ostalih kastela, prozvao *Ναϊσουπολις*.

nabraja tvrđave između Pontesa i Akvisa, koje je Justinijan izgradio, a među njima navodi i kastel *Teodoropolis* (*Θεοδούροπολις*).[129]

Rekognosciranjem terena sa istočne strane, u podnožju brda Kapilije, i sa zapadne strane, u podnožju srednjovekovnog grada Svrljiga, nalazimo ostatke Prokopijevog Naisusa.[130] Opseg zidova ovog kastela nismo uspeli u celosti ubicirati, ali ostataka kasnoantičkih zidina, s mnoštvom razbacanih tegula, ima u izobilju. Tu su svojevremeno meštani sela Niševca prilikom promene toka reke Belice, naišli na kosturnicu u kojoj je nađen rimski natpis, a koji su potom predali Narodnom muzeju u Niđu. Novac, koga je ranije, kažu, na ovom mestu bilo u izobilju, nismo nalazili.

Nađene su i osnove triju crkava, koje se mogu datirati od VI do sredine VIII veka.[131] Zapadno od srednjevekovnog grada Svrljiga, na liticama iznad Svrljiškog Timoka, nalaze se dve podkapine, a u jednoj od njih postoji u kamenu isklesana postelja s jastukom, što posredno govori o ranom hrišćanstvu i o isposnici kakvog lokalnog isposnika.

TIMIANA. Naziv kastela *Timiana* (*Τιμίανα*) odrazio se u nazivu ojkonima Tamjanica u belopalanačkoj opštini.[132] Naziv ovog kastela nastao je od srgrč. (vizantijskog) *thymiama* (*ϑυμίαμα*) "tam(n)jan" odakle se moralo dobiti slov. **timijama*, odnosno **tümüjama*, pa nadaqe disimilacijom **tümüjana*, odakle muški rod

[129] Procop., De aedif. IV 6. 15,18.

[130] F. Kanitz, Römische Studien…, 101 i dalje gde Kanic smešta *Timacum maius*. U istom delu Kanic nalazi antičke ostatke kod Miljkovca (str. 78,102), Sokobanje (str. 98), Slatine (str. 98), Temske (str. 103), Kamenice (str. 103) i dr. Antički ostaci nađeni su još kod Plužine (Споменик САН 98, br. 417, Београд, 1941-48), Trebiča (П. Петровић, Археолошки преглед 10, 1968, str. 132-135), Nikolinca (Д. и М. Гарашанин, Археолошка налазишта у Србији, Београд, 1951, str. 203), Ragodeša (Споменик САН 77, br. 7), Koželja, Vrbice, Vratarnice, Prlite, Zaječara, Halova, Grackova i dr.

[131] Ђ. Бошковић, Средњовековни споменици источне Србије, Старинар, Нова серија, knj. II, Београд, 1951, str. 233-236, sl. 23-32.

[132] "Ime sela na ulazu Nišave u sićevačku klisuru Tamjanica, potvrđeno u XVIII veku etnikom Temnjanec koji ukazuje na prvobitno Тьmljan-(ьsk-), objašnjivo (je) kao regularan refleks imena kastela u oblasti Naisa koji navodi Prokopije *Τιμίανα*." Vidi: A. Loma , Jezička prošlost jugoistočne Srbije..., str. 124-125.

tümüjanù > *tamjan* dobiven naslanjanjem na koradikalnu domaću reč *dymù* (*dimü*).[133] Tako dobivenoj osnovi tamjan pridodat je slov. suf. -ica i dobiven je naziv ojkonima Tamjanica.

Rekognosciranje terena u ataru sela Tamjanica još nije obavljeno.

URBRIANA. Naziv kastela *Urbriana* (*Οὐρβρίανα*) je sintagma od ie. *ur* "gospodar" i trač. *bria* "grad, bedem, tvrđava", kako ubedljivo tumači Tomašek, navodeći rane grafije ove reči u tračkim nazivima gradova, npr. *βρε*, *βρι*, *βρια*, *βρίες* itd.[134] Navešćemo naziv kastela *Briparo* (*Βρίπαρο*), u Prokopijevom delu, smeštenog u Remezianskoj regiji, kastel *Briparon* (*Βρίπαρον*) "Gradska bara" u oblasti *Sardike* (*Σαρδικῆς*, danas Sofija), grad u Trakiji s nazivom *Selymbria* "grad Selisa" kome je kasnije car Arkadije nadenuo ime *Eudoxiopolis*, u čast svoje žene[135] (kao što vidimo grč. *polis /πόλις/* je dubleta trač. *bria),* grad *Alaaibria* (*Αλααιβρία*) "grad na vodi" čiji naziv potiče od trač. *ala* "voda" i trač. *bria* "grad" i kastel *Maskiobria* (*Μασκιοβρία*) u Dardaniji itd.[136]

Pored iznetog, ostavljamo mogućnost da je naziv kastela *Urbriana* nastao od l.i. *Οὐρβρίας* (upor. kelt. l.i. *Urus*, pamfil. *Οὔρος*).[137]

Naziv kastela *Urbriana* odrazio se u nazivu ojkonima koji su u turskim popisnim defterima zabeleženi, s grafijom Vъrmdže 1455. godine, Vrmža 1466, Vrmza 1478/81 i Vъrmъže 1560. kao i u nazivu ojkonima Brъnce 1455. godine, u nahiji Banja. Danas je to selo Vrmdža, koje kao da svojim nazivom podseća na ime obnovljenog kastela *Vermezium* (*Βερμέζιον*) u Dardaniji, i toponim Prince u ataru istog sela.

Poput Prokopijevog kastela *Burdopes* iz čijeg naziva su, verovatno, nastali nazivi ojkonima Burdimo i Izvor, možemo navesti

---

133 И. Поповић, Грчко-српске лингвистичке студије III, Зборник радова, knj. XLIV, Византолошки институт, knj. 3, САН, Београд, 1955, str. 124.

134 Tomaschek, Die alten Thraker I, II.

135 F. Papazoglu, Srednjobalkanska plemena..., str. 198.

136 F. Papazoglu, Srednjobalkanska plemena..., str. 196.

137 F. Papazoglu, Srednjobalkanska plemena..., str. 197.

kastel *Urbriana* iz čijeg naziva su, verujemo, nastali nazivi ojkonima Vrmdža i Brъnce.

Rekognosciranjem terena u centru sela Vrmdže, na oronimu zvanom Latinski grad (na vojnim topografskim kartama u promeru 1:25000 spominje se Latin-grad,) nalazimo ruševine, ali i dosta očuvanih bedema kastela *Urbriane*.[138] Materijal koji je korišćen u zidanju bedema su netesani kameni blokovi utopljeni u negašeni krečni malter, retko prošaran kasnoantičkim tegulama. Sveukupna dužina očuvanih bedema sa severne strane iznosi 40.8 m., visina od 3.3 - 3.6 m., dok je debljina zidova 1.3 m.; dužina bedema sa južne strane iznosi 24.6 m., visina 3.5 m., a debljina takođe 1.3 metara. Pokretni materijal čini bakarni novac od IV-XI veka bez neke numizmatičke vrednosti.

* * *

Prostor na utoku Trgoviškog i Svrljiškog Timoka, oko današnjeg Knjaževca, činio je ključnu tačku u kojoj su se ukrštali putevi dolazeći sa juga iz Niša (*Naissus*) preko Svrljiga, iz Pirota (*Turres*) preko Kalne (*Kallis*), dolinom Trgoviškog Timoka, iz Bele Palanke (*Remesiana*) preko Izvora, iz Rutevca (*Praesidium Pompei*) dolinom Moravice, preko Sokobanje i Slatine. Verovatna raskrsnica navedenih puteva ležala je na prostoru između Trgovišta, Baranice i Crvenja, gde su zabeleženi lokaliteti s tragovima antičkih naselja i mnogi lapidarni spomenici s natpisima. Do svega nekoliko kilometara jugoistočno od Knjaževca, gde smo po našim istraživanjima ubicirali kastel *Timacum minus* (u krugu kasarne nađeni su arheološki artefakti i monete), prostirala se municipalna organizacija rimskog Naisusa, što pored iznetog potvrđuje i natpis s posvetom *Herculi Naisati* i ostaci građevina kod Žukovca. Nikakvih promena u podeli i organizaciji ovog prostora nije bilo ni u Prokopijevo doba, u prvoj polovini VI veka.

Na kraju ovih etimoloških razmatranja i ubikacija navedenih kastela, koja smo ovde predložili valja reći da ona ostaju u pojedinim slučajevima hipotetična. Poslužívši se raspoloživim podacima u izvorima i literaturi i analizom hodoloških istraživanja, pokušali smo

[138] F. Kanitz, Römische Studien…, 90; Arhiv niškog muzeja.

ih dovesti u sklad. Smatramo da ih i ovakve valja izlođžti sudu javnosti da unekoliko podstaknu na raspravu i upućnije u ovu problematiku. Ubikacijom navedenih kastela uspeli smo pobliž odrediti granicu razgraničenja Naisopoliske i Akviske regije na svega nekoliko kilometara južno od Knjaževca.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Abgrenzung der Regionen Akvis und Naisopolis ist ein Problem, das viele zu lösen versuchten. Unsere bekanntesten sowie die fremden Wissenschaftler haben die Lösung der Abgrenzung in der Ubikation Timacum minus und Timacum maius gesehen. In den bisherigen Forschungen wurde gesagt, dass die Grenze dieser beiden Regionen in der Nähe der Stadt Naisopolis bzw. der Grenze des späteren Fürstentums von Stracimir oder des Vidiner Sandschaks war.

Es ist uns, weniger oder mehr, gelungen, durch Ubikation der Fortifikationen Brarkedon, Barachtestes, Bratzista, Kandilar, Castellum, Aldanes, Mutzianikastellon, Grandeton, Kallis, Burdopes, Naisso, Urbriana, Arsatza, Arsena, Groffes, Duliares, Garkes, Gurvikon, Timiana, Berkadion, südliche Grenze der beiden Regionen in der Richtung nach Norden um 4-5 km südlich vom heutigen Knja`evac zu versetzen, wo wir Timacum maius - die erste Station auf dem Weg Naisopolis-Akvis oder Raciaria - plazieren.

Štampanje finansirano
iz sredstava
Skupštine opštine Zaječar